

MARCIN BOROWSKI

Uniwersytet Wrocławski, Polska

Motyw „podwójnego ojcostwa” w *Młodziku* i *Braciach Karamazow* Fiodora Dostojewskiego

Fiodor Dostojewski w swojej twórczości często skupiał się na problemie rosyjskiej rodziny. W *Dzienniku pisarza* (*Дневник писателя*, 1876–1877, 1880–1881) pisał o jej „przypadkowości”, czyli o tym, że rodzina ulega rozpadowi i przestaje pełnić rolę wychowawczą oraz dawać poczucie bezpieczeństwa. Pisarz poświęcał dużo uwagi temu problemowi chociażby w artykułach o sprawach sądowych (sprawa Dżunkowskich, Kornilowej czy Kroneberga¹). Piętnował w nich okrucieństwo wobec dzieci, analizował negatywne emocje pomiędzy krewnymi, wykazując dużą przenikliwość we własnych interpretacjach tych nierzadko skomplikowanych relacji². W publikacji o „przypadkowej rodzinie”³ podkreślił rolę ojca w wychowaniu potomstwa i w integracji rodziny, co ma istotne znaczenie dla niniejszego artykułu. Pisarz negatywnie oceniał ograniczenie opieki nad dziećmi wyłącznie do zapewnienia im bezpieczeństwa materialnego i wykształcenia. Zwrócił uwagę na to, że młody człowiek musi mieć mocne fundamenty, na których będzie budował własne życie. Fundamenty te powinny tworzyć pozy-

¹ F. Dostojewski, *Dziennik pisarza*, t. 1–3, przeł. M. Leśniewska, Warszawa 1982. Artykuły na temat spraw sądowych, dotyczących stosunków rodzinnych znajdują się we wszystkich trzech tomach dziennika. *Sprawa prosta, ale zawiła* (t. 2, s. 272–277); *Znów o prostej, lecz zawiłej sprawie* (t. 2, s. 334–340); *W związku ze sprawą Kroneberga* (t. 2, s. 5376); *Sprawa Dżunkowskich oraz ich dzieci* (t. 3, s. 191–197); *Wyimaginowane przemówienie przewodniczącego sądu* (t. 3, s. 198–202); *Zwolnienie oskarżonej Kornilowej* (t. 3, s. 123–125).

² Jak chociażby w sprawie Kornilowej, matki, która wyrzuciła dziecko przez okno. Artykuł na ten temat jest genialną wręcz interpretacją zachowania kobiety spowodowanego (wtedy jeszcze niezbadaną) depresją poporodową (zob. F. Dostojewski, *Sprawa prosta...*, s. 272–277).

³ F. Dostojewski, *Pragnienie wiadomości i tego, co się „ukrywa”*. Wyraz „ukrywać” może mieć przyszłość i dlatego należy z góry być przygotowanym. *Znów o przypadkowej rodzinie*, [w:] *idem, Dziennik pisarza*, t. 3, s. 185–191.

tywne wspomnienia z dzieciństwa i zakorzenienie w rodzinnych tradycjach. Za złą kondycję rosyjskich rodzin Dostojewski obwiniał m.in. ojców (a właściwie głównie ojców), „którzy utracili w stosunku do swych rodzin wszelką ogólną ideę wiążącą ich między sobą, w którą wierzyliby sami i nauczyli wierzyć swoje dzieci”⁴.

Problem wychowania, procesu kształtowania młodego człowieka, powraca w powieściach Dostojewskiego niejednokrotnie, choćby w *Biesach* (Бесы, 1871–1872) czy *Młodziku* (Подросток, 1875). Warto podkreślić, że liczni bohaterowie jego prozy są sierotami lub półsierotami i nie mają możliwości czerpania pozytywnych wzorców zachowań od rodziców. Wasilij Iwanow zwraca uwagę na to, że wykreowane przez Dostojewskiego postaci ojców dotknięte są „przekleństwem śmierci”: nie żyją już w chwili, gdy zaczyna się powieść, bądź giną w trakcie rozwoju akcji⁵. Jednak nie sposób nie zauważyć, że równie często bohaterowie tracą matki. Myszkina w ogóle nie ma rodziny, Raskolnikow — ojca. Po skazaniu Rodiona na katorgę umiera też jego matka. Dzieci osieroca najpierw Marmieladow, a niedługo później i jego żona. Matki Dymitra, Iwana i Aloszy nie żyją już w momencie rozpoczęcia akcji powieści. Wkrótce bracia tracą także ojca.

Niniejszy artykuł nie dotyczy jednak motywu niepełnej rodziny, lecz „podwójnego ojcostwa”. W których utworach pisarza można go odnaleźć, zważywszy na fakt „wysokiej śmiertelności” postaci rodziców w prozie Dostojewskiego? Przyjrzyjmy się najpierw *Młodzikowi*, a następnie powieści *Bracia Karamazow* (Братья Карамазовы, 1879–1880).

Podejmując problem ojcostwa, na wstępie należy zaznaczyć, że *Młodzik* był wnikliwą analizą kondycji współczesnej Dostojewskiemu rodziny inteligenckiej. Wielu badaczy zajmowało się tą kwestią, analizując odzwierciedloną w powieści sytuację rosyjskiej inteligencji lat 40. i 50. XIX w. Literaturoznawcy ci podkreślają wyjątkowość „człowieka lat czterdziestych”⁶. Mówią o specyfice ówczesnego pokolenia, chociażby z powodu znacznego wpływu filozofii niemieckiej na inteligencję rosyjską czy też obecności w jej refleksji rozterek dotyczących opozycji Wschód–Zachód, słowianofilstwo–okcydentalizm. Postacie z *Młodzika* rzeczywiście są „bohaterami swoich czasów”, ilustrują ówczesne problemy i dylematy. Mocne zakotwiczenie w konkretnych realiach Arkadija czy Wiersiłowa nie pozbawia ich jednak pewnych cech uniwersalnych.

Przyjrzyjmy się więc Arkadijowi Makarewiczowi Dołgorukiemu, który ma aż dwóch ojców, co bynajmniej nie napawa go radością. Arkadij ma skomplikowaną sytuację rodzinną: oficjalnie jest synem Sofii Andriejewny i Makara

⁴ F. Dostojewski, *Pragnienie wiadomości...*, s. 185–191.

⁵ В. Иванов, *Поэтика молвы у Достоевского*, [w:] *Достоевский и современность. Материалы XVII Международных Старорусских чтений 2002 года*, red. В. Дудкин, Новгород 2003, s. 70–88.

⁶ В. Кантор, *Трагические герои Достоевского в контексте русской судьбы (Роман «Подросток»)*, „Вопросы литературы” 2008, nr 6, <http://magazines.russ.ru/voplit/2008/6/ka7.html> (dostęp: 9.02.2017).

Iwanowicza Dołgorukich, faktycznie — Sofii i właściciela ziemskiego Andrieja Piotrowicza Wiersiłowa. Biologiczny ojciec Arkadija uwiódł żonę swego ogrodnika, wykupił ją i za pozwoleniem Makara zabrał z majątku. Para wiodła tułaczę i dość burzliwe życie. Makar trzymał się w tym czasie na uboczu, choć nadal pozostawał mężem Sofii i formalnym ojcem jej dzieci zrodzonych ze związku z Wiersiłowem. Arkadij, który bardzo wcześnie został oddany na tzw. wychowanie, właściwie nie zna swoich rodziców. Poznajemy go w chwili, gdy ma dwadzieścia jeden lat, właśnie ukończył gimnazjum, do tego czasu niemal nie widując matki i ojca. Zachował o nich tylko kilka mglistych wspomnień z wczesnego dzieciństwa. Na początku powieści kontakt nawiązuje z nim prawdziwy ojciec. Arkadij odpowiada na jego wezwanie, nie przeczuwając, że tym samym zostanie wpłątany nie tylko w skomplikowane relacje rodzinne, lecz także w sieć zagadek i namietności prowadzących do katastrofy.

Arkadij ma zatem dwóch ojców: „rodzonego” i „formalnego”, co jest dla niego mało komfortowe, choćby dlatego że nie pozwala mu jednoznacznie określić swoich korzeni. Młody człowiek obraca się w środowisku inteligentkim, ale czuje, że do niego w pełni nie przystaje. Drażni go własne nazwisko kojarzące się z arystokratycznym pochodzeniem, które w zestawieniu z jego formalnym statusem (syn ogrodnika) wydaje się kpina. Jako dziecko musi znosić w szkole upokorzenia i godzi się z tym. Pozwala kolegom robić z siebie lokaja, bo wierzy, że jest od nich gorszy. Przy powierzchownej lekturze powieści można odnieść wrażenie, że bohater odczuwa złość z tego powodu, że nie jest dzieckiem z prawego łóża i nie może cieszyć się przywilejami należnymi jego klasie społecznej. Sprawa nie jest jednak tak prosta — wydaje się bowiem, że problem Arkadija wynika raczej z rozdwojenia, z niemożności zdefiniowania własnych korzeni. Jego „wykorzenienie” skutkuje poczuciem zagubienia i niepewności co do własnej wartości. „Podwójne ojcostwo” oznacza nie tylko problem z określeniem własnego pochodzenia, klasy, krwi. Jest to zjawisko sięgające głębiej, związane z czynnikami odnoszącymi się — jak twierdził sam pisarz — do fundamentu, na którym można budować własną tożsamość.

Arkadij hołduje idei, której chce poświęcić życie. Jej realizację odwleka jednak na czas potrzebny do rozwiązania rodzinnych zagadek. Chce zostać Rothschildem, milionerem. Poprzez oszczędzanie i wykorzystywanie nawet drobnych okazji do wzbogacenia się chce zebrać fortunę, by potem, mimo posiadania bogactwa, czerpać przewrotną radość z życia jak żebrak. Nie pieniądze są głównym celem bohatera, lecz prawdziwa wolność, którą ma zamiar dzięki nim zdobyć. Pojawienie się w tym kontekście problemu wolności nie jest zaskakujące (wątek ten pojawia się w większości powieści Dostojewskiego). Zaskakująca nie jest również postać bohatera pragnącego ponad wszystko wcielić w życie własną teorię. W wypadku Arkadija warto jednak zwrócić uwagę na coś jeszcze. Bohater twierdzi, że chodzi mu wyłącznie o czystą ideę, ale w jego słowach można doszukać się czegoś więcej. Idea ma mu zastąpić wszystko i wszystkich. Nie chodzi tu tylko o „czystą absolutną wolność”, lecz także — co ważne — o niezależność od tych, którzy go odrzucili:

[...] брошу всё и уйду в свою скорлупу. Именно в скорлупу! Спрячусь в нее, как черепаха [...]. Я буду не один, [...] — никогда теперь уже не буду один, как в столько ужасных лет до сих пор: со мной будет моя идея, которой я никогда не изменю, даже и в том случае, если б они мне все там понравились, и дали мне счастье, и я прожил бы с ними хоть десять лет⁷.

W tym momencie Arkadij prezentuje klasyczną postawę obronną niekochanego dziecka. Ma co prawda dwóch ojców, ale nigdy nie doświadczył rodzicielskiej miłości (tak bardzo ważnej według Dostojewskiego). Czuje się niechciany i odrzucony. Idea ma zrekompensować mu brak bliskiego człowieka, ma też chronić go przed ewentualnym ponownym odrzuceniem. Mechanizm obronny ujawnia się chociażby w stwierdzeniu, że nawet wtedy, gdy inni kiedyś Arkadija docenią, on i tak pozostanie sam ze swą ideą.

W zachowaniu Arkadija można również dostrzec chęć zaimponowania tym wszystkim, którzy go niegdyś odrzucili, połączoną z marzeniem o tym, że w końcu go pokochają i zaczną szanować za bogactwo, które zgromadził. Mimo że bohater twierdzi, iż nikogo nie potrzebuje, ujawnia silne pragnienie bycia kochanym. Właśnie w tym miejscu uwidacznia się bardzo istotny aspekt jego myślenia — przekonanie, że człowieka kocha się „za coś”. Jest to także przykład zachowania dziecka, które nigdy nie doświadczyło bezwarunkowej miłości rodzicielskiej.

Biorąc to wszystko pod uwagę, można stwierdzić, że w konstrukcji bohatera ujawniła się przenikliwość Dostojewskiego, który intuicyjnie potrafił zdiagnozować i uwzględnić w powieści te aspekty, które stały się obiektem naukowej refleksji dopiero współczesnej psychologii. Nie ulega wątpliwości, że omawiany autor posiadał umiejętność intuicyjnego określania i celnego opisu różnorodnych stanów ludzkiej psychiki, ale przypadek Arkadija jest szczególnie — bohater jest tak przekonująco skonstruowany, że właściwie bez żadnych zastrzeżeń mógłby stać się ilustracją dla dzisiejszych teorii psychologicznych.

Współczesna psychologia stoi na stanowisku, że jakość związków emocjonalnych w okresie dzieciństwa w dużym stopniu determinuje możliwości rozwoju osobniczego jednostki⁸. Rzecz dotyczy przede wszystkim doświadczania przez dziecko miłości i akceptacji ze strony rodziców. Nie bez znaczenia dla przyszłego rozwoju jest „jakość” uczucia łączącego rodziców z dzieckiem. Musi to bowiem być miłość bezwarunkowa, ciągle otaczająca dziecko bez względu na jego zachowanie czy też prezentowane postawy. Poczucie takiej miłości ma charakter edukacyjny dla rozwijającej się osobowości, ponieważ uczy, że jest się kochanym i akceptowanym, pokazuje, że miłość nie jest nagrodą, lecz stałym

⁷ Ф. Достоевский, *Подросток*, [w:] *idem, Полное собрание сочинений в тридцати томах*, t. 13, red. В. Базанов, Ленинград 1976, s. 15–16.

⁸ Por. K. Horney, *Neurotyczna osobowość naszych czasów*, przeł. H. Grzegółowska, Warszawa 1976, s. 60 n.; T. Maruszewski *et al.*, *Emocje i motywacja*, [w:] *Psychologia*, red. J. Strelau, D. Doliński, Gdańsk 2008, s. 511–540.

stanem emocjonalnym łączącym bliskie sobie osoby. Brak tego rodzaju uczucia w okresie dzieciństwa uniemożliwia w przyszłości pełny rozwój osobowości. Według psychoanalitików brak autentycznej miłości ze strony rodziców prowadzi do powstania poczucia strachu i pogardy. Źródłem strachu jest obawa przed odrzuceniem, a źródłem pogardy — istniejący w naszej kulturze zakaz okazywania wrogości czy sprzeciwu wobec rodziców.

W opinii psychoanalitików, czy dokładniej rzecz biorąc neopsychanalitików, niezaspokojenie potrzeby bezpieczeństwa prowadzi bezpośrednio do wykształcenia się lęku i wrogości, a poprzez mechanizmy wyparcia do nerwic oraz konfliktów między postawami. Podobny — aczkolwiek oparty na innych fundamentach teoretycznych — pogląd prezentują przedstawiciele psychologii humanistycznej. Wskazują oni na doświadczanie bezwarunkowej miłości jako bezwzględny warunek prawidłowego rozwoju emocjonalnego. Miłość rodzicielska determinuje powodzenie także w innych (poza emocjonalną) sferach życia człowieka. Wyzwała uczucie wolności związane z przeświadczeniem o możliwości kreowania własnego życia. Brak miłości we wczesnych latach życia przyczynia się do zubożenia percepcji i spadku poziomu zaufania do samego siebie.

Wszystkie wymienione elementy teorii rozwoju jednostki można odnaleźć w konstrukcji i losach omawianego bohatera. Występuje tu zarówno brak odczuwania bezwarunkowej miłości, jak i brak poczucia bezpieczeństwa w okresie dziecięcym oraz wszystkie związane z tym konsekwencje: pewne upośledzenie emocjonalne, skłonność do wpadania w gniew (skierowany przeciwko wszystkim członkom rodziny) i do okazywania innym pogardy (szczególnie akcentowana jest pogarda dla kobiet, która ma jednak jeszcze inne uzasadnienie), odczuwanie strachu przed ponownym odrzuceniem, powstanie mechanizmu obronnego w postaci wyparcia się „wszystkich i wszystkiego”, konflikt pomiędzy własnymi postawami (powracające uczucie rozdwojenia), spadek zaufania do samego siebie, brak przekonania o możliwości kierowania własnym losem, deficyt poczucia wolności, a także poszukiwanie owej wolności w środkach zastępczych. Biorąc to pod uwagę, można by powiedzieć, że Arkadij z punktu widzenia współczesnej psychologii jest bohaterem „tragicznym”. „Doświadczenie braku” w okresie dzieciństwa rzutuje na całe jego późniejsze życie i nie da się już tego „braku” w żaden sposób zrekomensować, w związku z czym w pewnym sensie jego los jest przesądzony.

Arkadij w pewnym momencie zaczyna odczuwać potrzebę znalezienia odpowiedzi na pytanie, kim jest jego ojciec. Tytułowy młodzik przybywa więc na łono rodziny zdecydowany pełnić tu rolę sędziego. Z butą charakterystyczną dla swego wieku (taka buta charakteryzuje również wielu innych bohaterów Dostojewskiego) chce wyjaśnić zasłyszane plotki i uwłaczające jego honorowi pogłoski. Zamierza ustalić, czy jego ojciec jest rzeczywiście tchórzem i łajdakiem. Z czasem zaczyna jednak rozumieć, że bez rozwikłania rodzinnej zagadki nie zdoła też stwierdzić, kim sam jest. Stopniowo z samozwańczego obserwatora i sędziego zmienia się w syna poszukującego ojcowskiej miłości.

Arkadij niestety ciągle ma ambiwalentny stosunek do ojca. Nie wie, czy kocha go, czy nienawidzi, czy może równocześnie odczuwa miłość i nienawiść. Złości się sam na siebie z powodu siły swych uczuć, wzmagają się w nim potrzeby ich skonkretyzowania. Jest w nim wiele żalu za samotne dzieciństwo, a także gniewu i pogardy wywołanych zasłyszczanymi plotkami. Równocześnie pielęgnuje wspomnienie spotkania z ojcem w dzieciństwie i opowiada o nim ze wzruszeniem graniczącym z czcią. Gdy w pewnym momencie udaje mu się nawiązać bliższe relacje z ojcem, Ignie do niego i niemal go wielbi. Siła oraz intensywność jego uczuć, ale też ich ambiwalencja upodabniają go do ojca. Obaj zresztą kochają tę samą kobietę i obaj nienawidzą jej z tą samą namiętnością i zacieklnością.

Zarówno ojciec, jak i syn mają skłonność do popadania w skrajności: od stanu upadku moralnego płynnie przechodzą do wzniosłych uczuć (Wiersiłow roztrwonil trzy fortuny, a Arkadij upaja się hazardem; obaj wchodzą w układy z lotrem Lambertem; ojciec, podobnie jak syn, ma szczytne ideały i pielęgnuje własną ideę; Wiersiłow postanawia przygarnąć osierocone dziecko, Arkadij natomiast łoży na podrzucone niemowlę). Powraca tu motyw rozdwojenia, które opisuje sam Arkadij, mówiąc o swej „duszy pająka”:

Жажда благообразия была в высшей мере, и уж конечно так, но каким образом она могла сочетаться с другими, уж бог знает какими, жаждami — это для меня тайна. Да и всегда было тайною, и я тысячу раз дивился на эту способность человека [...] лелеять в душе своей высочайший идеал рядом с величайшею подлостью, и всё совершенно искренно⁹.

Wewnętrzne rozdarcie jest jeszcze bardziej widoczne w przypadku Wiersiłowa. Ojciec Arkadija to człowiek zagadka. Krążą o nim różne, często sprzeczne pogłoski, jak te, że w Ems rozkochał w sobie nieletnią, nie całkiem poczytalną dziewczynę, która urodziła mu dziecko i popełniła samobójstwo; że usiłował romansować z Katarzyną Nikołajewną, a potem oczerniał ją przed mężem; albo że jest tchórzem, niereagującym na publiczne spoliczkowanie. Wiele z tych plotek się wyjaśnia, ale część przeszłości Wiersiłowa, a zwłaszcza motywy i pobudki niektórych jego działań, pozostają nie do końca jasne. Arkadij do zakończenia powieści nie zdoła rozwikłać przeszłości ojca i określić, czy bliżej mu do bezbożnika, czy świętego. Wiersiłow jest zresztą zagadką nie tylko dla swojego syna, lecz także dla samego siebie.

Zagadkowość i niejednoznaczność postaci Wiersiłowa wynika z toczącej się w nim walki wewnętrznej. Bohater jest do tego stopnia rozdarty duchowo, że miewa chwile zaćmienia świadomości, podczas których, jak sam twierdzi, przejmując nad nim kontrolę sobowtór. Tak dzieje się w sytuacji, gdy Wiersiłow próbuje zastrzelić kobietę, którą kocha, a potem zabić siebie, lub wtedy, gdy po śmierci Makara rozbija podarowaną przez niego ikonę:

Знаете, мне кажется, что я весь точно раздваиваюсь [...]. Право, мысленно раздваиваюсь и ужасно этого боюсь. Точно подле вас стоит ваш двойник; вы сами умны и разумны, а тот непременно хочет сделать подле вас какую-нибудь бессмыслицу, и иногда превесе-

⁹ Ф. Достоевский, *Подросток...*, s. 307.

люю вещь, и вдруг вы замечаете, что это вы сами хотите сделать эту веселую вещь, и бог знает зачем, то есть как-то нехотя хотите, сопротивляясь из всех сил хотите¹⁰.

Postacią skonstruowaną jako przeciwieństwo dla targanego namiętnością mi Wiersiłow jest Makar. Władimir Kantor stoi na stanowisku, że popularne w tekstach folklorystycznych imię Makar oznacza „słabość”, „nieudolność” („На бедного Макара все шишки валятся”), zaś nazwisko „Wiersiłow” — „siłę” albo „siłę wiary” (być może dopiero poszukiwaną)¹¹. Wielu badaczy (np. Tatiana Kasatkina, Władimir Kantor) zgadza się co do tego, że Makar ma uosabiać prosty naród, Wiersiłow zaś — wykształcone warstwy społeczeństwa. Zgodność panuje także w kwestii tego, że Makar Dołgorukij (nazwisko pochodzi od założyciela Moskwy) symbolizuje Moskwę, a wraz z nią Wschód, z kolei Pietrowicz Wiersiłow — Petersburg i Zachód. Tym samym rozbitcie ikony przez Wiersiłowa to oznaka rozłamu między inteligencją a narodem, między tendencjami słowianofilskimi i zapadniczym¹². Symboliczne rozbitcie ikony wiąże się ściśle ze śmiercią Makara. Starzec przybywa do Petersburga, by umrzeć. Jego śmierć kładzie kres rodzinnej dezintegracji, pozwala Arkadijowi określić własne „korzenie”, dzięki czemu maleje w nim poczucie rozdwojenia i jego życie wchodzi na spokojniejsze tory. Śmierć Makara ma również istotne znaczenie dla losu Wiersiłowa, jest ważnym czynnikiem stymulującym jego walkę z sobowtórem. To rozdwojenie, jak podejrzewa Arkadij, nie zniknęło wprawdzie całkowicie, jednak wydaje się, że Wiersiłow odnalazł spokój.

Problem „podwójnego ojcostwa”, m.in. dzięki semantyce imion bohaterów, nawiązuje do opozycji czystość ducha–namiętność ciała, której elementy (jakby przejęte od obu ojców) ścierają się w Arkadiju. Tatiana Kasatkina uważa, że Andriej (grec.) oznacza „męża”, Makar (grec.) Iwanowicz (żyd.) zaś — rozkosz w Bogu¹³. Arkadij zwany jest w powieści zarówno Makarewiczem, jak i Andriejewiczem. Jego imię oznacza zaś Arkadię — krainę szczęśliwości. Według Kasatkiny czeka go zatem — w zależności od dokonanego wyboru — szczęście ducha albo ciała. Podobnie Dmitrij Mierieżkowski pisał o konflikcie lubieżności i czystości¹⁴, ale też o opozycji rozumu i wiary, a w końcu o walce Chrystusa i Antychrysta. Z tym że jeśli Makar symbolizuje Chrystusa, to Wiersiłow jest tu jedynie narzędziem w ręku sobowtóra-Antychrysta¹⁵. Interesujące, choć dość ostrożne spostrzeżenia poczynił jeszcze Wasilij Iwanow, stwierdzając, że pro-

¹⁰ *Ibidem*, s. 408.

¹¹ B. Kantor, *op. cit.*

¹² T. Kasatkina, *Роман Ф. М. Достоевского «Подросток»: идея автора в повествовании героя*, [w:] *Три века русской литературы. Актуальные аспекты изучения. Межвузовский сборник научных трудов*, red. Ю. Минералов, О. Юрьева, Москва-Иркутск 2003, s. 3–13; B. Kantor, *op. cit.*

¹³ T. Kasatkina, *op. cit.*, s. 3–13.

¹⁴ Д. Мережковский, *Л. Толстой и Достоевский*, [w:] Ф. Достоевский, *Полное энциклопедическое собрание сочинений*, Москва 2003, s. 261.

¹⁵ *Ibidem*, s. 373–377.

blem „podwójnego ojcostwa” może symbolicznie odnosić się do „dwóch Bogów Biblii — Jahwe *Starego Testamentu* i Boga Ojca *Nowego Testamentu*”¹⁶.

„Podwójne ojcostwo” w Braciach Karamazow

Wątek „podwójnego ojcostwa” Dostojewski kontynuował w powieści *Bracia Karamazow*. Wielu komentatorów jego prozy (np. Mierieżkowski, Kantor) stoi na stanowisku, że bohaterowie tego dzieła są swoistą kontynuacją postaci z *Młodzika*. Rzeczywiście, można tu bez trudu dostrzec rozwinięcie niektórych wcześniejszych pomysłów autora. Nie sposób nie doszukiwać się analogii pomiędzy Makarem i Zosimą. Pewne cechy Arkadija odnajdziemy w Aloszy, atrybuty Wiersiłowa powrócą w Iwanie, a częściowo także w Fiodorze Karamazowie. W dodatku Dostojewski w swej ostatniej powieści wykorzystuje znaną już z *Młodzika* konfigurację postaci: święty starzec — upadły (w tym wypadku już jednoznacznie) ojciec — poszukujący młodzieniec. Brakuje co prawda więzów krwi pomiędzy Aloszą i Zosimą, lecz niewątpliwie można tu mówić o ojcostwie duchowym, dzięki czemu układ „podwójnego ojcostwa” zostaje zachowany.

Alosza, podobnie jak Arkadij, wychowuje się w obcej rodzinie. Wcześniej stracił matkę, ojca nie widywał. Poznajemy go w momencie, gdy ma dziewiętnaście lat, czyli jest niewiele młodszy od Arkadija i tak samo jak on postanawia odizolować się od świata. Pobudki Aloszy są jednak inne, jego idea też odmienna. W przeciwieństwie do bohatera *Młodzika* najmłodszy Karamazow w dzieciństwie otoczony był miłością, miał dar zjednywania sobie uczuć. Jego ucieczka od ludzi nie wiąże się z lękiem przed odrzuceniem, jest wynikiem innych obaw. Alosza chce się schronić przed złem świata doczesnego. Wstępuje do zakonu wiedziony pragnieniem zbawienia duszy, a do podjęcia tego kroku skłania go miłość do starca Zosimy. Święty starzec-tułacz, tak podobny do Makara, ma niezwykle wpływ na swojego podopiecznego (warto tu przytoczyć opinię Mierieżkowskiego, że nauki Makara nie miały większego wpływu na Arkadija, ale miały za to wpływ na Aloszę, który zamiast niego poszedł do zakonu¹⁷).

Jednocześnie Alosza jest synem Fiodora Karamazowa, który siłą swych namiętności może równać się z Wiersiłowem. W starym Karamazowie nie ma jednak niczego rozdwojonego. Wszelkie ideały Wiersiłowa i jego wzniosłe rozważania nie są znane Karamazowowi. Można powiedzieć, że stary „odziedziczył” tylko połowę swego protoplasty i to tę gorszą — tzw. zwierza. Odczuwaną „żądę życia” sprowadził do wiecznego pijaństwa i ciągłej rozpusty. Jest skończonym łajdakiem, a niegodziwość wyniósł wręcz do rangi sztuki. Podobnie jak Wiersiłow darzy wielką namiętnością wybrankę swojego syna. Nie ma w tym uczuciu jednak żadnej wzniosłości, tylko lubieżność. W tym kontekście można jeszcze

¹⁶ В. Иванов, *op. cit.*, s. 81.

¹⁷ Д. Мережковский, *op. cit.*, s. 261.

dodać, że w Wiersiłowie było „coś śmiesznego” (jak mówiła Katarzyna Nikołajewna¹⁸), stary Karamazow to natomiast wielki błazen i prześmiewca.

Zdawać by się mogło, że łagodny i na wskroś dobry Alosza nie jest dotknięty przekleństwem „podwójnego ojcostwa”, że męka rozdwojenia zupełnie go nie dotyczy. I rzeczywiście, przez znamienitą część powieści młody Karamazow prezentuje niezwykłą równowagę ducha, opartą na tym, by nie potępiać i nie osądzać niczego. Są jednak chwile, które każą się domyślać, że i w nim drzemie ojcowska „zła siła”. Sam zresztą przyznaje to podczas rozmowy z Lizą:

У вас душа веселее, чем у меня; вы, главное, невиннее меня, а уж я до многого, до многого прикоснулся... Ах, вы не знаете, ведь и я Карамазов! [...] Братья губят себя [...], отец тоже. И других губят вместе с собою. Тут “земляная карамазовская сила”, [...] земляная и неистовая, необделанная... Даже носится ли дух божий вверх этой силы - и того не знаю. Знаю только, что и сам я Карамазов... [...] А я в бога-то вот может быть и не верую¹⁹.

Starzec Zosima również podejrzewa, że jego podopiecznego czeka jeszcze niejedno zwątpienie i tuż przed swoją śmiercią radzi mu opuścić zakon. Alosza z jednej strony jest zatem czysty i niewinny, wręcz przepełniony czymś w rodzaju łaski, a z drugiej — dotknięty skazą złej „Karamazowowskiej krwi”. Spełnia więc wszystkie przesłanki, by prędzej czy później doświadczyć uczucia rozdwojenia.

Należy jednocześnie pamiętać, że Dostojewski chciał uczynić młodego Karamazowa bohaterem kolejnych dwóch powieści i można przypuszczać, że męka rozłamu jeszcze miała tę postać czekać. Tak jak Arkadij przechodził drogę od niedojrzałego młodzieńca przez moralny upadek do podniesienia i dorosłości, tak prawdopodobnie i Alosza miał przejść przez wszystkie te etapy.

Mówiąc o „podwójnym ojcostwie” w kontekście rodzony ojciec-mentor, należy wspomnieć jeszcze dwie postaci: Iwana Karamazowa i Smierdiakowa. Iwan, podobnie jak stary Karamazow, „odziedziczył” niektóre cechy Wiersiłowa. Z tym że stary Karamazow otrzymał w spuściźnie „zwierza”, a Iwan „rozumową” część swego protoplasty. To jego męczą wielkie idee, to on dźwiga ciężar nadmiernej intelektualizacji. Tak samo jak Wiersiłow jest „człowiekiem zagadką” i to jemu przychodzi się zmierzyć z własnym sobowtorem. Iwan jest też mentorem Smierdiakowa. Chociaż pogardza i brzydzi się nim, to jednak w dużym stopniu kształtuje jego światopogląd.

Trudno zrównywać Smierdiakowa z Arkadijem, lecz także tu można dostrzec pewne analogie. Smierdiakow jest nieślubnym synem Karamazowa²⁰. Można przypuszczać, że i on cierpi na syndrom skrzywdzonego dziecka. Podczas gdy pozostali bracia otrzymali stosowną opiekę i wychowanie, on spędza dzieciństwo

¹⁸ Ф. Достоевский, *Подросток...*, s. 415.

¹⁹ Ф. Достоевский, *Братья Карамазовы*, [w:] *idem, Полное собрание сочинений в тридцати томах*, t. 14, red. В. Базанов, Ленинград 1976, s. 199, 201.

²⁰ Należy jeszcze zaznaczyć, że i Arkadij i Smierdiakow mieli opiekunów. Trudno jednak mówić o jakimś silniejszym wpływie wychowawców na ich życie.

wśród służby i zostaje lokajem (również Arkadij przez pewien czas służy jako lokaj). Smierdiakow jest kreaturą podobną do swego rodzzonego ojca — jest tak samo zepsuty i odpychający. Mimo że nie ma formalnego wykształcenia, z wielką chęcią wdaje się w dysputy z Iwanem i jest przekonany, że łączy go z mentorem szczególna więź. Z dysput tych Smierdiakow wyciąga jednak własne wnioski, co ostatecznie prowadzi do tragedii. Nie ma w nim wahania, nie ma rozdwojenia. Doskonale łączy ojcowskie zepsucie z wybranymi elementami filozofii Iwana, w wyniku czego zabija ojca i sam — odrzucony przez swego mentora — popełnia samobójstwo.

Podsumowując, należy stwierdzić, że motyw „podwójnego ojcostwa” w *Młodziku* i *Braciach Karamazow* częściowo wpisuje się w problematykę „przypadkowej rodziny”, która zajmowała pisarza. Wątek ten nie dotyczy jednak wyłącznie aspektu rodzinnego, lecz jest punktem wyjścia do głębszych rozważań. Wiąże się z problemem określenia własnej tożsamości, bywa jedną z przyczyn mąk duchowych bohatera, łączy się z jego zmaganiem w sferze religijnej, intelektualnej czy emocjonalnej.

W powieściach Dostojewskiego wciąż powraca tematyka opozycji wiary i ateizmu, wiary i rozumu, nauki i religii, dobra i zła. Michaił Bachtin uważał, że jednym z powodów istnienia tych dwoistości w dziełach omawianego autora była próba oddania wielogłosowości epoki, ukazanie wszystkiego wokół jako współistniejącego „tu i teraz”²¹. Wiele badaczy wiązało ów dualizm z poszukiwaniami samego pisarza, z jego życiowym wyborem między „prawdą a Chrystusem”²². Abstrahując jednak od tego rodzaju przyczyn, można z całą pewnością stwierdzić, że twórczość Dostojewskiego nasycona jest różnorodnymi problemami, dotyczącymi rozdwojenia, a motyw „podwójnego ojcostwa” doskonale się w tę dialektykę różnorodności wpisuje.

Bibliografia

- Bachtin M., *Problemy poetyki Dostojewskiego*, przeł. N. Modzelewska, Warszawa 1970.
 Borowski M., *Obraz „ateisty” w twórczości Fiodora Dostojewskiego w świetle współczesnego ateizmu*, Kraków 2015.
 Dostojewski F., *Dziennik pisarza*, t. 1–3, przeł. M. Leśniewska, Warszawa 1982.
 Horney K., *Neurotyczna osobowość naszych czasów*, przeł. H. Grzegółowska, Warszawa 1976.
 Maruszewski T. et al., *Emocje i motywacja*, [w:] *Psychologia*, red. J. Strelau, D. Doliński, Gdańsk 2008.
 Miłosz C., *Dostojewski i zachodnia wyobraźnia religijna*, „Znak” 1981, nr 1–2.
 Достоевский Ф., *Братья Карамазовы*, [w:] *idem, Полное собрание сочинений в тридцати томах*, t. 14–15, red. В. Базанов, Ленинград 1976.

²¹ M. Bachtin, *Problemy poetyki Dostojewskiego*, przeł. N. Modzelewska, Warszawa 1970, s. 45.

²² C. Miłosz, *Dostojewski i zachodnia wyobraźnia religijna*, „Znak” 1981, nr 1–2, s. 95; por. M. Borowski, *Obraz „ateisty” w twórczości Fiodora Dostojewskiego w świetle współczesnego ateizmu*, Kraków 2015, s. 205.

- Достоевский Ф., *Подросток*, [w:] *idem, Полное собрание сочинений в тридцати томах*, t. 13, red. В. Базанов, Ленинград 1976.
- Иванов В., *Поэтика молвы у Достоевского*, [w:] *Достоевский и современность. Материалы XVII Международных Старорусских чтений 2002 года*, red. В. Дудкин, Новгород 2003.
- Касаткина Т., *Роман Ф. М. Достоевского «Подросток»: идея автора в повествовании героя*, [w:] *Три века русской литературы. Актуальные аспекты изучения. Межвузовский сборник научных трудов*, red. Ю. Минералов, О. Юрьева, Москва-Иркутск 2003.
- Кантор В., *Трагические герои Достоевского в контексте русской судьбы (Роман «Подросток»)*, „Вопросы литературы” 2008, nr 6.
- Мережковский Д., *Л. Толстой и Достоевский*, [w:] *Достоевский Ф., Полное энциклопедическое собрание сочинений*, Москва 2003.

Theme of “double fatherhood” in *The Raw Youth* and *The Brothers Karamazov* by Fyodor Dostoyevsky

Summary

The purpose of this paper is to analyze the motive of two fathers in novels *The Raw Youth* and *The Brothers Karamazov* by Fyodor Dostoevsky.

The major character in *The Raw Youth* has two fathers — biological and “formal”. That is the reason of Arkady’s specific dual personality.

His main problem is lack of connection with his roots, and therefore his inability of ontological self-determination. Arkady tries to answer the question who his father is. With the passage of time, he realizes that he needs to know the answer to understand his belonging. To understand who he is himself.

The theme of “double fatherhood” was also used in *The Brothers Karamazov*. The characters of the last Dostoyevsky’s novel are a kind of continuity of the character from *The Raw Youth*. In addition, the author uses the same model of holy old man — fallen father — innocent young man. “Double fatherhood” is also associated with the characters of Fyodor Karamazov, Ivan and Smerdyakov in the context of “real father — educator”.

“Double fatherhood” theme in Dostoevsky’s literary creation is not only the origin but also the foundation of people’s existence.

Keywords: Fyodor Dostoyevsky, “double fatherhood”, *The Raw Youth*, *The Brothers Karamazov*, family.

Проблема «двойного отцовства» в *Подростке* и *Братьях Карамазовых* Федора Достоевского

Резюме

Цель настоящей статьи — анализ мотива двух отцов в романах *Подросток* и *Братья Карамазовы* Федора Достоевского.

У главного героя *Подростка*, Аркадия, два отца: биологический и юридический. Это положение является причиной его раздвоенности. Основная проблема Аркадия заключает-

ся в невозможности определить свои корни, значит, онтологически самоопределиться. Он начинает осознавать необходимость найти ответ на вопрос: «кто его отец?». Однако с течением времени молодой человек начинает понимать, что раскрытие семейной тайны прежде всего нужно ему для того, чтобы узнать, кем является он сам.

Прием «двойного отцовства» писатель применяет также в *Братьях Карамазовых*. Герои последнего романа Достоевского — это своеобразное продолжение персонажей *Подростка*. Притом писатель создает похожую систему: святой старец — павший отец — ищущий подросток. «Двойное отцовство» выступает также в связи с образами Федора Карамазова, Ивана и Смердякова в контексте «родной отец — воспитатель».

«Двойное отцовство» у Достоевского — это не только проблема определения собственного происхождения, родословия, крови, но это более широкое явление, касающееся фундаментов, на которых можно (или невозможно) строить свою личность.

Ключевые слова: Достоевский, «двойное отцовство», *Подросток*, *Братья Карамазовы*, фундаменты личности, семья.